

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477) «17»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.4.219>

Ірина Кривошея*

ПОВСЯКДЕННЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В ЖІНОЧИХ ТЕСТАМЕНТАХ XVIII ст.**

Анотація: У статті йдеться про повсякдення в родинах козацької старшини, яким воно постає із заповітів дружин і доньок представників цієї верстви Гетьманщини XVIII ст. Таке специфічне джерело як тестамент, звісно, дає неповне уявлення про повсякденні практики старшини, однак слугує важливим доповненням у ситуації, коли ми дуже мало знаємо про невловимий світ буденного окремих соціальних груп XVIII ст.

Ключові слова: козацька старшина, жіночі тестаменти, повсякдення, Гетьманщина, XVIII ст.

Українська історія XVII-XVIII ст., а особливо різноманітні аспекти тогочасного повсякдення, і сьогодні цікаві науковцям та пересічним українцям. Героїзована сторінка української історії, пов'язана з козацтвом, в час триваючої війни з російськими загарбниками зі зрозумілих причин є актуальною, навіть якщо йдеться не про військову частину історії, а лише про повсякдення козацької старшини. Козацько-старшинські тестаменти як джерело історії повсякдення козацької еліти неодноразово ставали предметом дослідження українських та зарубіжних істориків¹. Однак, цілісна група

---

* Кривошея Ірина Іванівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та методики навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (м. Умань, Черкаська область, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8691-5858>; e-mail: iiivahnuk@gmail.com

** Публікація підготовлена за підтримки Інституту історії ПАН та King's College London. Щира вдячність за наукове перебування в Інституті історії ПАН у квітні 2023 р.

¹ Бурак Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу. Соціум. Альманах соціальної історії. 2003. Вип. 2. С. 197-206; Замура О. Смерть у церковних приписах та повсякденному житті Гетьманщини XVIII ст. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х т. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 316-350; Замура О. «Великий шаленець»: смерть і смертність в Гетьманщині XVIII ст. Київ: К.І.С., 2014. 240 с.; Кривошея І.І., Кривошея Ір.І. Тестаменти козацької старшини другої половини XVII ст. як джерело історії повсякдення. Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 147-166; Кривошея Ір., Кривошея І. Реєстр тестаментів козацької старшини XVIII ст. Український історичний журнал. 2022. Число 2. С. 151-174; Кривошея Ір.І. Жіночі заповіти козацьких старшинських родин XVII-XVIII ст. Емінак. 2022. № 1 (37). С. 7-24; Кривошея О.В. Еволюція внутрішньої структури заповітів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. 2009. Вип. 16. С. 190-194; Кривошея О.В. Тестаменти як джерело до історії духовенства. Гілея: збірник наукових праць. 2008. Вип. 13. С. 126-131; Кривошея О.В. Українська козацька старшина: Марковичі. Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. 2011. Вип. 52.

жіночих тестаментів XVIII ст., виділена для характеристики повсякдення козацької старшини, використовується вперше. У попередніх розвідках більше йшлося про аналіз тестаменту як джерела, або про його публікацію². Тут прагнемо «поговорити» з джерелом про буденне трьохсотлітньої давнини. Направду, повсякдення майже невловиме для істориків, які вивчають ранньомодерну добу. Завжди маємо справу з інтерпретаціями розрізнених фактів і явищ, що спричиняє певні складнощі у дослідженнях і суб'єктивність.

Метою статті є вивчення проблеми – як повсякдення української козацької старшини відображене у жіночих тестаментах цієї елітарної групи. Планується проаналізувати відомі жіночі тестаменти та показати, як інформація, що міститься в документах, відкриває повсякдення козацької старшини у XVIII ст.

Буденність, з погляду антропології, – це неусвідомлений перебіг подій, що відбуваються навколо нас, певний стійкий порядок, якому людина підлягає завжди і мимоволі, очевидність, мимо якої проходимо без спроб вникнути в сенс³. Відтак виникає чимало питань. Як аналізувати повсякдення? Як класифікувати предмети, згадувані жінками в їхніх заповітах? Чи подібні повсякденні практики в українських та європейських еліт вказаного періоду? Ці та багато інших питань залишаються актуальними для українських дослідників ранньомодерної історії.

Дослідниця І. Колесник охарактеризувала у своїй публікації основні течії в історії повсякдення та інструментарій дослідження: «Одна з них спрямована на вивчення рутинних подій у суспільстві, серійних процесів, елементи яких повторюються, натомість інша зосереджена на фіксації екстремальних ситуацій, унікальних явищ, свят, цікавих

С. 245–257; *Кривошея О.В.* Жіноча біограма роду Марковичів (на прикладі Катерини Сакович). *Запорозька Січ і українське козацтво. Збірник наукових праць.* 2012. С. 149–156; *Попружна А.* До соціально-побутового портрету жінки (за матеріалами духівниць козацької старшини XVII–XVIII ст.). *Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць.* Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф». С. 245–250; *Попружна А.В.* Монастир як останній притулок козацьких дружин (за матеріалами духівниць XVII–XVIII ст.). *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції: «Україна між минулим і майбутнім: історико-правові та соціально-економічні аспекти розвитку країни» (08 червня 2011 року).* Чернігів. С. 137–140; *Таїрова-Яковлева Т.Г.* До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал.* 2008. № 3. С. 202–208; *Таїрова-Яковлева Т.Г.* Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: «Кліо», 2017. 182 с.

² Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упор. *С. Павленко.* Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 999–1000; *Передрієнко В.А.* (ред.). Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. Київ: Наукова думка, 1976. С. 50–52; *Попружна А.В.* Неопублікована духівниця глухівської протопопихи Меланії Софонович. 1725 р. *Сіверицина в історії України: Збірник наукових праць.* 2013. Вип. 6. С. 175–180; *Милорадович Г.* (ред.). Матеріали для історії Южної Русі, изданные Григорием Милорадовичем. Чернигов: в Губернской типографии. 1858. С. 76–78; Заповіт Ярмолківни Олени (1747) // *Лазаревский А.* *Обозрение Румянцевской описи Малороссии.* 1866. Вып. 1. Чернигов. С. 105–116; Завещание Марии Бутович, вдовы Стефана Бутовича – есаула Черниговского полка. 1737 г. // *Лазаревский А.М.* *Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Записки Черниговского статистического комитета.* Чернигов. 1868. Кн. 2. С. 114–125; *Модзалевский В.Л.* Два старинных духовных завещания. *Историко-литературный сборник: Посвящается В. Срезневскому (1891–1916).* Ленинград, 1924. С. 92–117; Сулимовский архив: фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей 17–18 вв. Киев, 1884. С. 247–249, 278–280; Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. *Мотыжинский архив.* Киев. 1890. С. 63–66.

³ *Sulima R.* *Antropologia codzienności.* Kraków, 2000; *Kędzierzawski W.* *Codziennosc jako kategoria antropologiczna w perspektywie historii kultury.* Opole, 2009. 149 s.

випадків і вчинків, чогось особливого й надзвичайного. Історія щоденності оперує певним інструментарієм, наприклад, методики прикладної соціології, кількісні методи (орієнтовані на масові, серійні явища), усна історія (анкетування, опитування), методи етнології (аналіз символів, обрядів, звичаїв, слів), культурної антропології, історичної демографії, семіотики (зокрема в медієвістиці популярні семіотичні підходи, коли предмет/річ сприймається як знак, символ, метафора)⁴. Також у статті І. Колесник присутня важлива методологічна заувага про те, що «...історія повсякдення зорієнтована на опис подробиць, деталей, елементів буденного життя. На відміну від історії побуту, історія щоденності зосереджена не стільки на самому предметі/речі, скільки на ставленні до нього людей...». Визначені тут й основні методологічні підходи до вивчення світу речей і бачимо висновок про те, що методологія історії повсякдення передбачає аналіз «життєвих світів» людини, проблем соціалізації, системи зв'язків з іншими людьми⁵.

Звісно, в дослідженні необхідно тримати за орієнтир такий маркер, як «важливий не стільки предмет, як ставлення до нього людини», однак для вирішення поставлених завдань потрібен практичніший інструментарій. Ще у 1989 р. була опублікована стаття М. Бауланта, в якій дослідник на основі інвентарів 89 маєтків виділив основні критерії, що дозволяли визначити рівень життя певної особи чи родини. Сформульованими істориком критеріями і методологією досі послуговуються європейські дослідники. Очевидно, що європейські наукові практики пішли далі за минулі десятиліття, однак, скористаємося для аналізу викладеним нижче.

Критерії зібрано у п'яти групах: предмети першої необхідності; речі домашнього вжитку; комфорт; люкс; предмети «цивілізації»⁶. До уваги бралися не лише речі, а й матеріал з якого вони виготовлені, приміщення в яких речі знаходилися, а також челядники і слуги.

До предметів *першої* необхідності віднесено: гак для підвішування котла над вогнем, щипці, котел, сковорідку, форми для випікання хліба, ліжко, ковдри, простирадла, рушники, скрині, стіл, крісло.

До *другої групи* віднесені речі домашнього вжитку: перина, матрац, речі для застеляння ліжка та завіси для його відокремлення, постіль і столова білизна, стільці, меблі для зберігання різних речей, посуд для підігріву води та приготування їжі, цини (посуд з олова), предмети для освітлення, праска, тканини на стінах.

Третя група (комфорт) включала такі речі: окрема хата, шафа, крісло, подушки, екран, парасолька, хутро, вугілля, засіб для підігріву постелі, посуд для приготування кави, мідь, фаянс.

Рівень *четвертий* забезпечував люксові умови: мінімум три хати, комоди, письмові столи, дзеркало, рожен з повертанням для смаження м'яса, посуд для приготування риби, карета, коні, дворецький, порцеляна, палісандр, мармур, інкрустовані меблі з якісною дорогою оббивкою, стіл для триктраку.

Про *п'ятий*, найвищий, рівень свідчили так звані «предмети цивілізації»: столовий

---

⁴ Колесник І.І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень. *Український історичний журнал*. 2012. № 3. С. 183-209.

⁵ Ibid. С. 184, 186, 193-194.

⁶ Baulant M. L'appréciation do niveau de vie. Un problème, un solution. *Histoire & Mesure*. 1989. Vol. IV. Issue 3-4. S. 299.

ніж, керамічні набори столового посуду, срібні півмиски, згадки про вживання спецій, перцю, цукру, кави, чаю і шоколаду, книги, прибори для письма, міри і ваги, годинник кімнатний, годинник особистий, гравюри, скульптури, розп'яття, музичні інструменти, ігри для розваг⁷. Однак дослідники завжди підкреслюють, що межі між вказаними групами завжди плинні, а предмети з різних категорій часто виконували подібні функції⁸.

Наразі знаємо про тексти 163 старшинських тестаментів з XVIII ст. З них 53 належить жінкам зі старшинських родин. У збірці О.Лазаревського міститься 29 жіночих тестаментів⁹. Частина жіночих духівниць XVIII ст. опублікована¹⁰. Жіночі тестаменти XVIII ст. різняться між собою за обсягом, формою та інформативністю. Більшість короткі, але деякі дуже розлогі, як заповіти Марії Полуботок чи Олени Борохович. Як правило, великі заповіти писали представниці старшинської еліти, дружини і доньки полковників чи генеральної старшини. Жіночі тестаменти XVIII ст. містять чимало інформації про матеріальну культуру епохи та повсякдення старшинських родин. Найчастіше в жіночих тестаментах бачимо переліки коштовностей, срібних виробів, одягу та хатнього начиння, адже саме ці речі отримували й передавали у спадок жінки.

Спробуємо застосувати описані вище п'ять критеріїв в ієрархії повсякденних речей для аналізу відомих нині жіночих тестаментів. Із вцілілих 53 жіночих тестаментів з XVIII ст.¹¹ тексти 8 заповітів наразі недоступні для аналізу. Із 45 інших тестаментів у 27 містяться лише описи нерухомого майна. Ще в 3 тестаментах рухомі речі згадуються узагальнено, як-то: гроші, срібло, олово (цени), мідь, шати, бидло без опису та кількості. У 15 жіночих тестаментах, хоча б коротко, описується рухоме майно. У 2 заповітах з 15 наводиться лише скупий перелік худоби (тестаменти Марії Радич 1730 р. та Фотинії Селевихи 1736 р.).

Одразу зауважимо, що тут свідомо не розглядається нерухомість, про яку мовиться в кожному тестаменті і ставлення до цієї частини спадку було більш поважним. Йшлося про

---

⁷ *Glówka D., Klonder A.* Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność. *Kwartalnic historii kultury materialnej*. 2003. № 3. S. 157-177.

⁸ *Ibid.* С. 173

⁹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. Спр. 57489-57601. 314 арк.

¹⁰ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / упор. С. Павленко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 999-1000; *Передрісико В.А.* (ред.). Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. Київ: Наукова думка, 1976. С. 50-52; *Попружна А.В.* Неопублікована духівниця глухівської протопопихи Меланії Софонович. 1725 р. *Сіверицина в історії України: Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 175-180; *Милорадович Г.* (ред.). Матеріали для історії Южної Русі, изданные Григорием Милорадовичем. Чернигов: в Губернской типографии. 1858. С. 76-78; Заповіт Ярмолківни Олени (1747) // *Лазаревский А.* *Обозрение Румянцевской описи Малороссии*. 1866. Вып. 1. Чернигов. С. 105-116; Завещание Марии Бутович, вдовы Стефана Бутовича – есаула Черниговского полка. 1737 г. // *Лазаревский А.М.* *Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Записки Черниговского статистического комитета*. Чернигов. 1868. Кн. 2. С. 114-125; *Модзалевский В.Л.* Два старинных духовных завещания. *Историко-литературный сборник: Посвящается В. Срезневскому (1891-1916)*. Ленинград, 1924. С. 92-117; Сулимовский архив: фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей 17-18 вв. Киев, 1884. С. 247-249, 278-280; Акты Переяславского полка XVII-XVIII в. *Мотыжгинский архив*. Киев. 1890. С. 63-66.

¹¹ *Див. перелік і вихідні дані в таблиці: Кривошея Ір., Кривошея І.* Реєстр тестаментів козацької старшини XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2022. Число 2. С. 151-174.

земельні володіння, двори, млини, комори, броварні, солодовні, винокурні й інші види нерухомості. Причому, в українській традиції жінці часто доводилося згідно чоловікового заповіту розділити спадок між синами і доньками. Та навіть якщо чоловік розділив власне майно самостійно, жінка в старшинській родині завжди мала власну частку майна (бабизну, материзну, внесене з батьківської родини і закріплене у власність за жінкою на випадок ризикованого для неї розділу майна). Зі змісту тестаменту часто зрозуміло, яке саме майно розподіляє кожна тестаторка. Також поза увагою в статті залишається система зв'язків у колі кожної заповідачки, хоча тестаменти надають достатньо інформації для такого аналізу. Наразі маємо зосередитися на описаному рухомому майні, такому показовому для історії повсякдення.

Отже, для розгляду залишається 13 жіночих тестаментів, що належали представницям досить різних за статусом старшинських родин. Це тестаменти: Євдокії Вербицької з Лубен (1700 р.), Євдокії Ханевської з Батурина (1716 р.), Ганни Микифорівни Силіної з Чернігова (1719 р.), черниці Єфросинії (в шлюбах Заборовської; Затиркевич) з Чернігова (1724 р.), Олени Іванівни Борохович з Гадяча (1724 р.), Ганни Костянтинівни Кушевської з Гадяча (1727 р.), Марії Полуботок Іванової Сулиминої (1728 р.), Єфимії Ярошівни з Кобеляк (1733 р.), Параски Костянтинівни Заруцької з Новгорода-Сіверського (1734 р.), Ганни Іванівни Чарниш Андрієвої Войцеховичевої з Чернігова (1744 р.), Олени Іванівни Ярмолківни з Борзни (1747 р.), Євдокії Іванівни Сулими Данилової Опочніної з Переяслава (1750 р.) та Марини Григорівни Єсимонтовської уродженої Скороупи зі Стародуба (1765 р.)¹².

Варто відзначити належність чотирьох тестаторок до низової та середньої ланки старшини за походженням і соціальним статусом (Є. Вербецька, Є. Ханевська, Є. Ярошівна, П. Заруцька). Ще одна заповідачка (Г. Кушевська) взагалі назвалася знатною міщанкою, отже, прямо не належала до старшинської верстви. Інші 8 тестаторок – це еліта козацької старшини Гетьманщини XVIII ст.

Те, що в більшості збережених нині жіночих старшинських тестаментів Гетьманщини відсутні описи рухомого майна, зовсім не означає, що їх не було на момент написання заповіту. Існувала практика укладення окремих реєстрів. У тестаменті Анастасії Скоропадської прямо вказано, що все рухоме та нерухоме майно розписане в окремому реєстрі¹³. На жаль, ні цей реєстр, ні інші до нашого часу не вціліли. Маємо надзвичайно бідну джерельну базу для вивчення історії повсякдення козацької старшини XVIII ст.: поодинокі описи маєтностей, реєстри приданого чи майна при розділах спадку. Тому так важливо прослідкувати, яку інформацію доносять вцілілі жіночі тестаменти.

Спочатку зупинимося на 5 тестаментах представниць середнього старшинського прошарку і міщанки (син останньої належав до козацької старшини полкового рівня). Тестаменти Є. Вербицької, Г. Кушевської та Є. Ярошівни неопубліковані¹⁴, опублікована частина тестаменту П. Заруцької¹⁵, тестамент Є. Ханевської опублікований повністю в

---

¹² Ibidem.

¹³ Дневныя записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Издание Александра Марковича. Часть первая. Москва, 1859. С. 517-520.

¹⁴ ІР НБУ. Ф. І. № 57489-57601. Арк. 40-42, 153-155, 178-179.

¹⁵ Лазаревский А.М. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии. Записки Черниговского статистического комитета. Чернигов, 1868. Кн. 2. С. 126-128.

2022 р.¹⁶ Майно цих жінок було досить значним. Нерухомість описана як кілька житлових дворів у містах проживання, додаткові двори і подворки в інших населених пунктах. Згадані ще млини, поля, ліси, луки та ставки. Рухоме майно представлене кіньми і рогатою худобою, які дві тестаторки узагальнюють фразою, що все бидло треба розділити порівну. Є. Ярошівна вказує кількість: по третині кожному спадкоємцю, що складало по 1 коню, 2 воли, 2 телиці, 40 овець і по 7 бджолиних вуликів. Є. Вербицька заповіла доньці лише 8 свиней. Спадок останньої найскромніший і в сріблі та прикрасах: це срібний келишок, ще один малий зламаний, 16 срібних і позолочених гудзиків, шматок необробленого простого срібла вагою в 6 (?), 5 ценових полумисків, 3 тарілки, кумак ценовий з кришкою, мідний бражний казан, коралове намисто в 10 раз для доньки і для онука окремо 40 срібних ложок і 1 срібну чарку.

П. Заруцька рухоме майно означила лише окремо для розлученої доньки Єфимії. Заповіла їй всі вдовині пожитки: «платте белое и сукни ж, декілька скриньок і що є рухомого, худоби і протчего». Однак спадкоємцем була не донька, тому це була лише незначна доля майна. Її донька мала бути під опікою основного спадкоємця, її племінника П. Валкевича. Є. Ярошівна ретельно розділила рухоме майно на рівні три частини (чоловікові, сину і доньці): кожному по срібному кубку, 2-3 срібних чарки, 7 ценових полумисків, ценовий куман, ценова фляжка, а донька додатково отримала 40 руб. і одяг (кунтуш полугранатовий червоний, кафтан зелений полутабиновий, плахт 6 шовкових і скриню з усім платтям в ній складеним). Г. Кушевська заповіла дочці Дарії ліс і коштовності (шнуров 12 перл і намист загнених червоних золотих 14; і дукати два, один великий, а другий менший), кунтушов два лисицями підшитих, а два легких, і білизни кошуль 20, скатерок 8, плахт 7. Дочці Олені коштовності (три шнури великих перл, а три маленьких перл, перенизаних золотими копійками) і білизни кошуль 15, кунтушів два себуркових, а третій шлямовий, а четвертий легкий.

Із означених 4 тестаторок найзаможнішою, судячи з нерухомого майна, була мешканка Батурина Є. Ханевська. Однак основну частину рухомого майна вона не описує, лише зазначає, що в спадок невістці й онукам дістануться 1,5 тис. грошей, все срібло і цени, які треба було ділити навпіл, і з цього майна хлопці повинні, якщо всі виростуть, вивінити свою сестру. Однак окремо вона описує внесене майно першою невісткою, що мало дістатися старшому онукові Василеві: куман пивний малий по кінцях і по вуху позолочений; ковш великий срібний, чарка медопийна срібна, кубків «пюстропозлоцістих» 4, а простих срібних 5, рострухан медопийний, позолочений, а другий менший горілкопийний позолочений, ложок срібних 6, пояс срібнопозолочений з мохрами зеленими, другий в десяти штуках дощатий, позолочений. Оскільки тестамент був спільний з сином Іваном, від батька сином дісталися: Василеві багатий ронд, вуздечка гунча, кульбака блакитна гаптована, 2 шаблі, пара пістолетів і ладовниця; Федору – сагайдак, позолочена вуздечка, 2 шаблі, 2 пістолети, ладовниця і вуздечка гунча біла. Навіть неповний перелік рухомого майна у тестаменті Є. Ханевської засвідчує більшу заможність цієї родини, порівнюючи з майном чотирьох інших тестаторок.

У всіх заповітах переважають срібні речі, вочевидь не повсякденного вжитку. Срібло

---

¹⁶ Сіверщина гетьманських часів. Т. 4. 1741 – кінець XVIII ст. / Упоряд. о. Ю.А. Мицик, І.Ю. Тарасенко. Київ-Чернівці: SCRIPTORIUM, 2022. 358 с.

використовувалося як засіб накопичення і традиційно передавалося у спадок різними категоріями населення Гетьманщини. Авторок цих 5 заповітів можна впевнено віднести до другої групи (речі домашнього вжитку) в ієрархії критеріїв рівня повсякденного життя, адже вони мали по кілька хат, використовували і передавали в спадок доволі дорогий одяг, прикраси, білизну, скатерки, постіль, мали буденні речі з цени (олова).

Друга група заповідачок, як видно навіть із самих лише прізвищ, належала до еліти козацької старшини Гетьманщини. Навіть без текстів заповітів очевидно, що їх повсякдення було значно комфортнішим. Чи відобразили цей вищий рівень тестаменти?¹⁷

Немає потреби пояснювати економічну спроможність родів Полуботків, Сулим, Бороховичів, Калениченків, Заборовичів, Затиркевичів, Чарнишів, Забіл, Скоруп. Ці родини, що перебували на рівні полкової та генеральної старшини, були пов'язані тісними родинними зв'язками між собою і з гетьманами.

У тестаментах представниць еліти впадає у вічі не лише значно більша кількість виробів зі срібла, а й їх використання в побуті, адже бачимо словосполучення «столове срібло і сервізи». У заповітах перелічується вочевидь більша кількість виробів із олова (цени) та міді. Хоча зустрічається й узагальнене відсилання: клейноти, сrebro, цини, медь, фанти, білизна, коні, коляски, шори та інше показане в окремому реєстрі. Однак в існуючих описах збільшується асортимент виробів як із олова, так і з срібла. З'являються вироби із золота (намиста, перстні, кільця, хрести), частина яких інкрустована дорогоцінним камінням чи його частинами (іскрами). Переважають згадки про діаманти, рубіни та смарагди. Срібні ложки обчислюються тузенами (12), як і тарілки з чарками. Інколи срібло описується на вагу. Присутні золоті монети різного ґатунку. У більшості цих заповітів згадані ронди, сідла, вуздечки й інші речі, що забезпечували власникам комфортне пересування. Згадується дорога зброя, обладунк, інколи зовсім незвична, як у тестаменті вдови полковника гадяцького М. Борохович старої, яка заповіла онукам 8 гармат. У цьому ж заповіті є цікавий опис грошей, захованих у підвалі дому полковником: «...в одном суденце пять тысяч и 400 червоних золотих; другое суденце насыпано талярами битими, на 4 гарнца меду; третье насыпано було копейками сребними старими, в якому 7 чи болше гарнцов меду, ... несли його тяжело двое чоловіків; ще два судне були насыпане разными грошима: талярами, левами, полталярками, четвертками»¹⁸. І коли син, який все це вкрав, віддав їй 1,5 червонців, М. Борохович сприйняла це як дрібну подачку. Лише самі гроші засвідчують багатство, а ще родина мала величезні маєтності, і вочевидь, речі щоденного використання, що підпадали під категорію «люкс». У тестаментах цієї групи заповідачок описується одяг з дорогих тканин, вироби з хутра, подушки, ковдри, дорогі комплекти постілі, серветки, скатерки. Бачимо тут полотно швабське і шльонське, атлас венеційський, одяг з оксамиту, парчі та шовку.

Цікаво, що ця вельми заможна категорія тестаторок також передавала у спадок

---

¹⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Київ (ЦДІАУК). Ф. 57. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 824-825; ІР НБУ. Ф. І. № 57489-57601. Арк. 125-126; Сулимовський архів: фамільные бумажы Сулим, Скоруп и Войцеховичей 17-18 вв. Киев, 1884. С. 48-55, 247-249, 278-280; *Лазаревский А.* Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 2. Чернигов, 1867. С. 195-201; Акты Переяславского полка XVII-XVIII в. *Мотыжинский архив.* Киев, 1890. С. 63-66.

¹⁸ ІР НБУ. Ф. І. № 57541. Арк. 117-123; Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках / собр. *А.М. Лазаревский.* Москва: Тип. Грачева и К., 1875-1876. С. 315-317 (частина).

ношені речі, чітко розрізняючи у заповітах нове і вживане. Вживані речі заповідали як на початку, так і в середині століття. Утім, в тестаментях середини XVIII ст. зустрічаються вказівки перешити одяг, використати тканину з одягу на потреби церкви¹⁹. Про перешивання чоловіком жіночого одягу для себе маємо цілу оповідь у тестаменті Олени Забіли Ярмолківни (1747). Найбільше жінці допікало, що зять не просто обікрав її доньку, а й дорогу тканину використав для пошиття буденного одягу. Вона ретельно описала всі доньчині кунтуші та пояси, перешиті й зношені чоловіком²⁰. І в Гетьманщині, і в країнах Європи на той час вже прослідковується вплив моди на традицію передавання одягу в спадок. Якщо ж йшлося про успадкування одягу малолітніми дівчатами, очевидною ставала потреба його ретельного зберігання або, що позбавляло кількох проблем, продажу. Гроші в майбутньому були б потрібніші, ніж старий одяг.

Перелічені у тестаментях речі та спосіб їх поділу між спадкоємцями добре показують ставлення до цих речей тестаторок, вказують на важливу ієрархію рухомого майна в очах заповідачок, а отже відображають повсякдення. В усіх тестаментях обов'язковим предметом успадкування є вироби зі срібла, найчастіше кубки, чарки та ложки. Кількість залежала від заможності заповідачки. Ці речі слугували для накопичення і, як правило, в побуті не використовувалися. Не менш важливу роль відігравав статусний одяг з дорогих тканин з оздобленням зі срібла, золота та дорогоцінного каміння. Наявність такого одягу засвідчувала приналежність до старшинської групи і в багатьох родинах також рідко використовувалася за призначенням, окрім, звісно, верхівки козацької старшини. Тому в жіночих заповітах, де згадане рухоме майно, одяг описаний ретельно, із вказівкою якості тканини, кольору, особливостей пошиву, використаної фурнітури, хутра, золота та коштовного каміння. Навіть у тестаторок із дуже багатих старшинських родин у цих описах відчувається особливе ставлення до верхнього одягу і дорогої білизни – все це було очевидною цінністю. Тому в тестаменті Олени Ярмолківни виразно засуджується носіння одягу з дорогої тканини як щоденного.

У 8 тестаментях представниць найвідоміших родин є ще один важливий об'єднувальний статусний елемент – клейноти. Це різного типу коштовності, як правило із золота, прикрашенні діамантами, рубінами і смарагдами, перли. Якщо жінка таким володіла – опису та розподілу приділялася особлива увага. Ці предмети також були багатофункціональними (засіб накопичення, маркер статусу). Серед речей, що вочевидь цінувалися заповідачками, були також різні види зброї (шаблі, пістолети, мушкети, гармати), казани для винокурень, коні, зброя, карети та худоба. Якщо жінка мала синів чи онуків – ці предмети відписувалися їм, якщо в родині були лише дівчата – в заповіті згадані зяті. У тестаменті Євдокії Сулими, яка була бездітною, спадок призначався племінницям. Проте, майно розподілялося чоловікам цих племінниць, якщо йшлося про чоловічі речі, і самим дівчатам, коли розділялися клейноти²¹.

Отже, виділивши для аналізу групу тестаментів представниць козацько-старшинських родин Гетьманщини XVIII ст. в яких йдеться про рухоме майно заповідачок, отримали можливість зрозуміти, як повсякдення відображене в жіночих тестаментях цієї

¹⁹ Сулимовский архив: фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей 17-18 вв. Киев, 1884. С. 278-280.

²⁰ Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 2. Чернигов, 1867. С. 195-201.

²¹ Акты Переяславского полка XVII-XVIII вв. Мотыжинский архив. Киев, 1890. С. 63-66.

елітарної групи. Якщо нерухомість в той чи інший спосіб, як надважлива частина спадку згадується в більшості заповітів, то рухоме майно означається лише в 15 із них. Такий стан речей визначався практикою укладення окремих реєстрів рухомого і нерухомого майна, що теж до сьогодні збереглися вкрай фрагментарно. Згадки про такі реєстри є в аналізованих жіночих заповітах. Скільки-небудь деталізовано речі представлено в 13 тестаментх, що складає всього 25% від відомих наразі жіночих заповітів цього століття. Зрозуміло, що така кількість не може вважатися достатньо репрезентативною для висновків. Однак, не варто відкидати навіть такі крихти інформації про минуле, адже інших не маємо. Інформація, що міститься в заповітах, радше доповнює наші знання про повсякдення козацької старшини у XVIII ст., аніж представляє цілісну картину. Часто жінки розділяли лише власне майно, жіночу його частину, тому такі заповіти не можуть формувати цілісної картини.

Перелічені в розглянутих тестаментх речі дозволяють виділити серед заповідачок дві групи (5 і 8), більша з яких складається з представниць справжньої козацької еліти. Повсякдення жінок цієї групи, навіть судячи з описаного у заповіті, протікало серед речей категорій «комфорт»/«люкс». Історія родин, до яких належали ці жінки, відома з інших видів документів, свідчить, що в побуті вони використовували й речі категорії «цивілізація». Серед полковників і генеральної старшини було нормою пити каву та чай, мати вдома годинники, картини, скульптури та книги. Однак, у жіночих заповітах речі цієї категорії не згадуються, що змушує ставитися до тестаменту, як джерела знань про повсякдення, з певною пересторогою. Разом з тим, перелічені в документах речі та спосіб їх поділу між спадкоємцями добре показують ставлення до цих речей тестаторок, що є надзвичайно цінним для дослідника.

Iryna Kryvosheia

Everyday life of the Cossack nobility in the female testaments of the 18th century

Abstract: The article discusses the everyday life in the families of the Cossack nobility as revealed through the testaments of wives and daughters of representatives of this social class in the Hetmanate of the 18th century. Such specific sources, like testaments, provide an incomplete understanding of the everyday practices of the nobility, but they serve as important supplements in a situation where we know very little about the elusive world of everyday life of specific social groups in the 18th century. The aim of the article is to study the issue of the everyday life of the Ukrainian Cossack nobility reflected in the female testaments of this elite group.

Real estate, as a highly important part of the inheritance, is mentioned in the majority of the 53 testaments, while movable property is only indicated in 15 of them. This situation was determined by the practice of compiling separate registers of movable and immovable property, which have also survived in a highly fragmented state to this day. The details are specified in 13 testaments, which account for only 25% of the currently known female testaments of this century. The information contained in these documents complements our knowledge of the everyday life of the Cossack nobility in the 18th century rather than

providing a complete picture. This is because women often shared only their own property, so the testaments cannot claim to present a comprehensive view. However, the listed items in the testaments allow us to identify two groups among the testators, the larger of which consists of representatives of the true Cossack elite.

The everyday life of women in this group, even judging from the descriptions in the testaments, revolved around items of «comfort» and «luxury». From other sources, we know that they also used items categorized as «civilization» in their households. It was customary among colonels and senior officers to drink coffee and tea, have clocks, paintings, sculptures, and books at home. The listed items in the testaments and the way they are divided among the heirs provide valuable insights into the testators' attitudes towards these possessions, which is extremely valuable for researchers.

Keywords: Cossack officers, female testaments, everyday life, Hetmanate, 18th century